

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۳۸۲ / ۱۵ / ۳۰
مرکز اطلاعات مدرک علمی ایران
تمت مدرک

پنجمین آزمون عالی باقر العلوم

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته فلسفه و کلام

عنوان

حیات معقول

از دیدگاه علامه محمدتقی جعفری

با تأکید بر تفسیر نهج البلاغه

استاد راهنما

حجة الاسلام والمسلمین دکتر محمد مهدی گرجیان

استاد مشاور

آیت الله دکتر احمد بهشتی

نگارنده

حسن مهدی فر

۱۳۸۱

صورت جلسه دفاع از پایان نامه تحصیلی

تاریخ: ۲۰/۰۹/۸۱
شماره: ۳۰/۳۱۸۱/۳۰
پوست: .....

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از الطاف حضرت ولی عصر (عج) جلسه دفاع از پایان نامه ختم آقای حسن مهدی فر دانشجوی رشته فلسفه و الهیات کمرایش در مقطع ارشد تحت عنوان حیات معقول از دیدگاه علامه حعفری (ره) (با تأکید بر تفسیر نهج البلاغه) در تاریخ ۲۰/۰۹/۸۱ با حضور هیأت داوران مؤسسه آموزش عالی باقرالعلوم (ع) برگزار گردید. نظر هیأت داوران به شرح زیر اعلام می گردد:

قبول با امتیاز عالی
نمره ۱۹

دفاع مجدد

غیر قابل قبول

امضا	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیأت داوران
		حجیه الاسلام دکتر محمد مهدی مرجبان	۱) استاد راهنما
		آیة الله دکتر احمد نبشی	۲) استاد مشاور (۱)
		عماد الاسلام عبدالرحمن افشاری	۳) استاد مشاور (۲)
			۴) استاد ناظر
			۵) نماینده شورای پژوهشی
	نام و امضای	نام و امضای	
	مدیر برنامه ریزی و خیرات آموزشی	مسئول امور پایان نامه ها	

توضیح: باتوجه به آیین نامه پایان نامه های مؤسسه امتیاز پایان نامه ها به شرح زیر مشخص می گردد.

(ب) کارشناسی ارشد		(الف) کارشناسی	
عالی	۱- نمره ۱۸ الی ۲۰	عالی	۱- نمره ۱۸ الی ۲۰
بسیار خوب	۲- نمره ۱۶ الی ۱۷/۹۹	بسیار خوب	۲- نمره ۱۶ الی ۱۷/۹۹
خوب	۳- نمره ۱۴ الی ۱۵/۹۹	خوب	۳- نمره ۱۴ الی ۱۵/۹۹
قابل قبول	۴- نمره ۱۲ الی ۱۳/۹۹	قابل قبول	۴- نمره ۱۰ الی ۱۳/۹۹
غیر قابل قبول	۵- نمره کمتر از ۱۲	غیر قابل قبول	۵- نمره کمتر از ۱۰

محاسبه میانگین ارزشیابی اعضای هیأت داوران توسط نماینده شورای پژوهشی انجام می گیرد.

تقدیم به:

پیشگاه مقدس امام الموحّدین، انسان کامل و پیشتاز قافله انسانی در
طریق حیات طیّبه حضرت علی (علیه السلام) و مرید و پیرو مخلص آن حضرت
در مسیر حیات معقول و عاشق پاکپاز او علامه محمد تقی جعفری (ره) که
یک لحظه دیدار مولایش را بر زیباترین زیبارویان ترجیح می دهد و به
زیارت مولای خود نائل می گردد.

تشکر و قدردانی

از تمام کسانی که مرا در نگارش این پژوهش یاری نموده‌اند
صمیمانه تقدیر و تشکر می‌نمایم به ویژه از:

حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر گرجیان که به عنوان استاد
راهنما، راهنمایی‌های بسیار مفید و ارزنده‌ای را ارائه فرموده و مرا
در هر چه بارور شدن این رساله یاری و در این راستا زحمات زیادی
را متقبل شده‌اند.

- دانشمند گرانمایه آیه الله دکتر بهشتی به عنوان استاد مشاور که
با کمال بزرگواری رساله حاضر را هدایت و با نکات ارزنده خود بر
غنای آن افزودند.

- از مسئولین و همه دست اندرکاران موسسه حضرت باقر
العلوم علیه السلام به خاطر خدمات و تلاش دلسوزانه‌شان.

از همسر فداکارم و فرزندان عزیزم که با تحمل سختی‌های
زندگی و فراهم نمودن زمینه مساعد مرا در نگارش این رساله یاری

نمودند.

عنوان پایان نامه: حیات معقول از دیدگاه علامه محمدتقی جعفری با تأکید بر تفسیر نهج البلاغه

نام و نام خانوادگی دانشجو: حسن مهدیفر رشته: فلسفه و کلام مقطع: کارشناسی ارشد

استاد راهنما: حجة الاسلام والمسلمین دکتر محمد مهدی گرجیان استاد مشاور: آیت الله دکتر احمد بهشتی

تاریخ تصویب: تاریخ دفاع:

چکیده

زندگی انسان و چگونگی هست و بایدهای آن، همواره یکی از بزرگترین دغدغه‌های انسان‌شناسان، حکیمان و در رأس همه آنان پیامبران الهی و اوصیای آنان بوده و اصولاً هدف از فرستادن پیامبران و انزال کتب، راهنمایی و ایصال انسان به زندگی والا و هدفی اعلا بوده است. ضرورت تفسیر و توجیه صحیح حیات انسانی و هماهنگ ساختن دو قلمرو زندگی انسان - آن چنانکه هست و آن چنانکه باید باشد - در تمامی شئون و ابعاد آن، همسان ضرورت وجود خود انسان است. لزوم عبور انسان از مرحله حیات طبیعی حیوانی به حیات اعلای انسانی و حرکت به سوی هدف والای زندگی - که همانا رسیدن به جاذبه ربوبی و لقاء الله است - مقصود اصلی آفرینش انسان تلقی می‌گردد.

در قرآن و سخنان معصومین (علیهم‌السلام) - خصوصاً نهج البلاغه، - تفسیر و توجیه زندگی انسانی و ارائه راه کارهای منطقی در جهت تحول و حرکت تکاملی انسان و ورود وی به حیات طیبه، به طور کاملاً بنیادین و اصیل، توضیح داده شده و مورد تأکید قرار گرفته است.

از طرف دیگر، علامه جعفری (ره) دارای دیدگاه‌های جامع، ارزشمند و نوین در موضوعات مختلف دینی، فلسفی، کلامی، فقهی و انسان‌شناسی است که موضوع «حیات معقول» از جمله ابتکارات ایشان در جهت تفسیر صحیح حیات انسانی می‌باشد.

حیات معقول، نگرشی عقلانی و فلسفی به حیات طیبه است که مبتنی بر شناخت معقول از انسان و ابعاد وجودی و استعدادهای بالقوه و بالفعل وی می‌باشد. حیات معقول در مسیر تکامل انسان تمامی شئون زندگی انسان اعم از فردی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی را جهت می‌بخشد؛ بنابراین در پژوهش حاضر با تکیه بر دیدگاه‌های علامه جعفری در آثار متنوع ایشان - خصوصاً مجموعه ارزشمند ترجمه و تفسیر نهج البلاغه - نخست «حیات انسانی» و ارزش والای آن و «حیات معقول» و «حیات طبیعی» و رابطه این دو با هم مورد بحث قرار گرفته است و بعد از بررسی حیات طیبه در آیینه آیات و روایات، به ارتباط آن با حیات معقول پرداخته شده و این نکته مورد توجه قرار گرفته است که در حیات معقول، عقل، وحی و عرفان با هماهنگی هم، حیات طیبه را به صورت معقول، مشروع و کاربردی در تمام شئون بشری به جریان می‌اندازد.

سپس جایگاه «انسان» به عنوان رهرو طریق حیات معقول، توصیف و راه‌های تکامل انسان در حیات تکاملی و معقول تبیین شده است در ادامه، انسان کامل از منظر حیات معقول و عرفان مثبت اسلامی - که مبتنی بر قرآن و نهج البلاغه است - مورد توجه قرار گرفته است.

آنگاه گستره حیات معقول شامل اخلاق، تعلیم و تربیت، حکومت و سیاست، حقوق، اقتصاد، روابط اجتماعی، هنر، فرهنگ و تمدن به طور کلی تشریح شده است.

سرانجام اهداف نسبی زندگی انسان، تبیین و هدف نهایی و اعلای حیات معقول از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه، بازگو شده است.

در این پژوهش کلمات کلیدی چون، انسان، حیات، حیات طبیعی، حیات معقول و طیبه، هدف زندگی، محور مباحث را تشکیل می‌دهد.

فهرست مطالب

۱	مقدمه: طرح تحقیق
۲	پیشگفتار
۳	۱. بیان مسأله
۴	۲. علت انتخاب موضوع و اهمیت و فایده آن
۵	۳. سوال اصلی پژوهش
۵	۴. فرضیه‌های پژوهش
۵	۵. سوالات فرعی پژوهش
۶	۶. پیش فرض‌های پژوهش
۶	۷. مفاهیم و متغیرها
۶	۸. اهداف پژوهش
۷	۹. روش پژوهش
۷	۱۰. روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها
۷	۱۱. سازماندهی

۹	بخش اول: کلیات
۱۰	فصل اول: مفهوم حیات
۱۱	تعریف حیات
۱۳	بررسی حیات از دیدگاه علامه جعفری
۱۵	اصل صیانت ذات و حیات
۱۶	حیات و منشأ آن در قرآن
۱۷	ارزش حیات انسان
۱۹	حیات حقیقتی سیر نشدنی
۲۱	فصل دوم: جایگاه حیات طبیعی و ویژگی‌های آن
۲۲	موجودات دارای حیات
۲۳	منشأ تقسیم حیات به طبیعی و معقول
۲۴	رضایت بشر به حیات محض و عوامل آن
۲۶	حیات طبیعی محض از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه
۳۰	ویژگی‌های حیات طبیعی
۳۱	فصل سوم: حیات معقول و ویژگی‌های آن
۳۲	تعریف حیات معقول و توضیح عناصر آن
۳۳	توضیح عناصر تعریف
۳۳	عنصر اول: حیات آگاهانه
۳۴	عنصر دوم: بهره‌مندی از نیروهای تکوینی در مسیر هدفهای تکامل
۳۵	عنصر سوم: اختیار
۳۶	عنصر چهارم: برخورداری از مراتب تکاملی در حیات معقول
۳۷	عنصر پنجم: ساخته شدن شخصیت انسانی
۳۷	عنصر ششم: هدف‌آلای زندگی

۳۸	عنصر هفتم: عقل و معقول
۳۹	رابطه حیات طبیعی محض با حیات معقول
۴۰	ارزش حیات معقول
۴۱	امکان تحقق حیات معقول
۴۴	فصل چهارم: حیات طیبه و ارتباط آن با حیات معقول
۴۵	حیات طیبه در آینه آیات و روایات
۵۶	رابطه حیات معقول با حیات طیبه
۶۰	بخش دوم: جایگاه انسان در حیات معقول
۶۶	فصل اول: شناخت انسان و امکان آن
۶۸	- مشکلات انسان شناسی
۷۲	فصل دوم: توصیف انسان در حیات معقول
۷۳	منزلت انسان
۷۵	خلقت انسان
۷۶	حیات انسان
۷۶	ستایشها و نکوهشها
۷۶	الف) ارزشهای مثبت انسان در قرآن
۸۴	ب) نکوهش انسان در قرآن
۸۷	طبیعت انسان
۹۱	نقش فطرت و وجدان در حیات معقول انسانها
۹۴	وجدان
۹۷	فصل سوم: حیات تکاملی انسان و راههای آن در حیات معقول
۱۰۸	اخلاص شرط اساسی حیات معقول

۱۱۸	خودشناسی، خودارزیابی، خودسازی سه رکن اساسی حیات معقول
۱۱۸	خودشناسی
۱۲۳	خودارزیابی و محاسبه خویشتن
۱۲۶	خودسازی
۱۳۰	از خود بیگانگی آفت مهم حیات معقول
۱۳۴	انسان کامل در حیات معقول
۱۳۶	ویژگی‌ها و مختصات انسان کامل در حیات معقول
۱۳۹	بخش سوم: شنون حیات معقول
۱۴۰	فصل اول: اخلاق و تربیت در حیات معقول
۱۴۱	۱. اخلاق
۱۴۱	تفکیک اخلاق کمالی از اخلاق طبیعی جبری
۱۴۵	توصیفات از اخلاق کمالی
۱۴۶	تعلیم و تربیت در حیات معقول
۱۴۹	اصول تعلیم و تربیت
۱۵۵	فصل دوم: حکومت و سیاست در حیات معقول
۱۵۶	تعریف سیاست و حکومت در حیات معقول
۱۵۹	انگیزه تأسیس حکومت از دیدگاه علی <small>علیه السلام</small>
۱۵۹	۱. احقاق حق مظلومان و دفع ظلم ظالمان
۱۶۰	۲. حاکمیت دین و اجرای احکام آن و تأمین امنیت برای مردم
۱۶۰	۳. اهتمام شدید به سعادت واقعی مردم
۱۶۰	نقش حاکمان در جامعه
۱۶۳	شرایط زمامدار و حاکم اسلامی

۱۶۵ ..... حقوق متقابل مردم و حکومت

۱۶۵ ..... الف: حقوق مردم بر حکومت

۱۶۵ ..... ۱. خیرخواهی درباره مردم جامعه

۱۶۵ ..... ۲. فقر زدایی

۱۶۵ ..... ۳. مبارزه با مفسدان اقتصادی

۱۶۶ ..... ۴. جهل زدایی

۱۶۶ ..... ۵. تربیت مردم برای رسیدن به تکامل

۱۶۶ ..... ب: حقوق حکومت بر مردم

۱۶۶ ..... ۱. وفاداری به پیمان و بیعت

۱۶۶ ..... ۳. آمادگی کامل برای فراخوانی

۱۶۷ ..... ۴. اطاعت کامل

۱۶۷ ..... رابطه سیاست و دین

۱۷۰ ..... حکومت فقهی

۱۷۳ ..... فصل سوم: حقوق در حیات معقول

۱۷۶ ..... ۱. حق حیات

۱۷۸ ..... چند نمونه از قوانین اسلام برای حیات انسان

۱۷۸ ..... الف) حفظ حیات انسان

۱۸۲ ..... ب) بهداشت

۱۸۲ ..... ج) رفع تکلیف در صورت احتمال خطر

۱۸۲ ..... د) اکل میته و محرّمات در حال ضرورت برای بقا

۱۸۲ ..... ه) حمایت از کودکان

۱۸۳ ..... ۲. حق آزادی

فهرست مطالب ..... (سیزدهم)

فصل سوم: هدف نهایی زندگی از دیدگاه اسلام ۲۵۶

هدف نهایی زندگی در قرآن ۲۶۰

هدف اعلاى زندگى در نهج البلاغه ۲۶۸

خاتمه: خلاصه و نتیجه‌گیری ۲۷۱

منابع و مأخذ ۲۷۶

مقدمه:

طرح تحقیق

پیشگفتار

مطالعه و تحقیق دربارهٔ حیات انسان، چیستی و چگونگی آن، اصول و عناصر، اهداف و هست و بایدهای آن، در طول تاریخ، ذهن بسیاری از متفکران، فیلسوفان و انسان شناسان را به خود مشغول کرده است و هر کدام در تفسیر صحیح آن قدم‌های مؤثری برداشته‌اند.

علامه جعفری (ره) انسان شناسی دلسوز، فقیه، فیلسوف و ادیب نامدار است که با ژرف نگری، مسائل مربوط به انسان، حیات انسان و هست و بایدهای آن را مورد کنکاش و تجزیه و تحلیل قرار داده است. ایشان با تفسیری نو و عقلانی از حیات انسانی و با استفاده از آیات قرآن و نهج البلاغه، حیاتی معقول و پاک را در معرض انسان‌های عاشق کمال قرار داده است.

می‌توان ادعا نمود که محور تمام مباحث علامه جعفری چه در نوشته‌های ایشان و چه در سخنرانی‌ها و مصاحبه‌هایشان «حیات معقول» می‌باشد.

ایشان مقصود خود از حیات معقول را چنین بیان می‌دارد:

«مقصود ما از حیات معقول آن زندگی است که به فعلیت رسیدن ابعاد اصیل حیات در مسیر کمال و بارورگشتن آنها در آن زندگی تأمین می‌گردد. این حیات معقول است که در قرآن با عنوان حیات طیبه (حیات پاکیزه) تذکر داده شده است و هدف بعثت پیامبران الهی و آرزوهای انسانی همه عظمای بشریت در همه قاره‌های کره زمین از باستانی‌ترین دوران‌های تاریخ

تا به امروز همین حیات طیبه بوده است»^(۱).

بنابراین حیات معقول، نوعی از زندگی است که در آن همه استعدادهای وجود آدمی تا آنجا که مقدور است، در برطرف ساختن نیازهای مادی و معنوی به فعلیت می‌رسد. در حیات معقول هم انسان به عنوان رهرو این حیات مورد توجه است و هم تفسیری صحیح از حیات و اهداف، شئون و ابعاد آن ارائه گردیده است.

کشف و استخراج این موضوع، با تمام جوانب و ابعاد آن، از بین آثار متنوع ایشان و انسجام دادن به آنها، کاری بسیار با ارزش و در عین حال مشکل است. و اینجانب با وقوف به ارزش این کار و عشق و ارادتی که به ایشان دارم، این کار را به عهده گرفتم و در این راه به مشکلات عدیده‌ای برخورد کردم که گستردگی آثار ایشان، پراکندگی مطالب، عدم وجود سازمان دهی خاص برای مطالب در اغلب موارد و نبودن الگو و سابقه پژوهش در این موضوع را از جمله مشکلات در پژوهش حاضر است. به نظر می‌رسد این نوشته اولین اثر در نوع خود درباره «حیات معقول» مورد نظر ایشان، است، در عین حال مدعی نیستیم که اثری کامل و جامع و بدون اشکال می‌باشد، اما می‌تواند قدم نخستین در این زمینه برای پژوهش‌های بعدی و کامل‌تر محسوب گردد.

به جهت محدودیت زمانی و ظرفیت پایان نامه، موضوعات مطرح شده در هر یک از بخش‌ها و فصل‌ها به نحو کلی و با اختصار مورد بحث قرار گرفته است؛ لذا می‌توان هر یک از بخش‌ها و فصل‌های آن را به عنوان یک موضوع مستقل و با استفاده از آثار ایشان، مورد پژوهش و تحقیق قرار داد.

۱. بیان مسأله

پژوهش در رابطه با انسان و حیات او - آن چنانکه هست و آن چنانکه باید باشد - مهم‌ترین مسأله در مباحث انسان‌شناسی است که ضرورت توجیه و تفسیر عقلانی آن بر کسی پوشیده نیست و قلمرو این دو تفکیک‌ناپذیر می‌نماید، و این دو مهم؛ یعنی ضرورت هماهنگ ساختن

۱. محمد تقی جعفری، ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، ج ۴، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۵۷، ص ۶۳.